

Piotr Szymaniec

ORCID: 0000-0002-5415-9215

Państwowa Uczelnia Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu
pszymaniec@puas.pl

Rodzaj artykułu: oryginalny artykuł naukowy

Pojęcie prawa i filozofia prawa w poglądach Juliusza Makarewicza

Słowa kluczowe: Juliusz Makarewicz, prawo natury, filozofia prawa, Rudolf Stammler

Profesor Uniwersytetu Lwowskiego Juliusz Makarewicz (1872–1955) jest powszechnie znany jako bezsprzecznie jeden z najwybitniejszych polskich prawników zajmujących się prawem karnym — współtwórca kodeksu karnego z 1932 roku¹. Jednocześnie był to uczony o bardzo rozległych horyzontach — nie stronił od zagadnień filozoficznoprawnych i socjologicznych, o których wypowiadał się chętnie i stosunkowo często. Analiza poglądów tego autora dotyczących istoty prawa oraz zadań, które przypisywał filozofii prawa jako najbardziej ogólnej dyscyplinie prawoznawstwa, jest zadaniem niepozbawionym doniosłości, gdyż nie tylko przynosi wiedzę na temat kontekstu ideowego, w którym powstawały międzywojenne regulacje prawa karnego, lecz także przyczynia się do lepszego poznania klimatu intelektualnego panującego w polskiej nauce prawa na początku XX wieku. Zamierzeniem autora tego artykułu jest przedstawienie takiej analizy, a zarazem określenie charakteru

¹ W miarę pełny wykaz opracowań naukowych poświęconych temu lwowskiemu uczonemu zob. A. Redzik, *Przedmowa*, [w:] J. Makarewicz, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, reprint, Warszawa 2017, s. 5–7. Dlatego też tutaj nie ma potrzeby przedstawiania takiego wykazu.

Rolą filozofii prawa zdaniem Makarewicza jest „stworzenie syntezy zjawisk prawnych”, ma zatem to być najbardziej ogólna nauka o prawie. Uczony wyróżniał cztery podstawowe kierunki współczesnej filozofii prawa²: prawnonaturalny, którego zamierzeniem jest stworzenie „ideału w prawie”, historyczny — związany z osiągnięciami Friedricha Carla von Savigny’ego i jego kontynuatorów, pozytywny — redukujący filozofię prawa do zbioru pojęć wspólnych szczegółowym dyscyplinom prawnym (dzisiejszym językiem powiedziałoby się do roli teorii prawa) i wreszcie porównawczy — jego reprezentanci (Makarewicz koncentruje się na postaci Josefa Kohlera, 1849–1919³) dążą do ujęcia rozwoju instytucji prawnych danego społeczeństwa czy kręgu kulturowego i w ten sposób dojść do ich zrozumienia. Wszystkie te kierunki inaczej rozumieją i ujmują naukowość prawa jako dyscypliny wiedzy, z czego wynikają spory między ich przedstawicielami⁴. Tymczasem Makarewicz twierdzi, że pretensje każdego z nich do wyłączności są nieuzasadnione, każdy ma też swoją doniosłość dla nauk prawnych. Jednak nie należy postrzegać ich jako konkurencyjnych względem siebie opcji teoretycznych, lecz traktować je komplementarnie.

Lwowski profesor uważał, że każdy ze wskazanych kierunków ma swoje niedostatki. Nurt prawnonaturalny, rozwijany w czasach nowożytnych, cechował się nadmiernym subiektywizmem i niedostatecznym oparciem na faktach. Błąd szkoły prawnopozytywnej polegał z kolei na zastąpieniu filozofii prawa czymś w rodzaju „encyklopedii prawa” — zbiorem naczelných pojęć, które jednak nie zostały uporządkowane w sposób teoretyczny. Pozytywizm nie jest też w stanie ocenić praw obowiązujących w określonym kraju. Na jego gruncie niemożliwe są chociażby sądy na temat stopnia „ucywilizowania” prawa obowiązującego w jakimś miejscu. Z kolei niedostatek szkoły historycznej wyraża się w tym, że „z obawy przed dowolnością prawa natury unikała uogólnień i ustaliła rozwój prawa w pewnym kierunku, nie dając odpowiedzi na podstawowe pytania nauk prawnych”⁵. Te pytania zaś dotyczą tendencji rozwojowych i ich podstaw. Natomiast szkoła prawnoporównawcza daje metodę grupowania faktów oraz przedstawia dużo materiału, lecz nie przynosi syntezy we właściwym tego słowa znaczeniu⁶.

Makarewicz bronił nurtu prawa natury, lecz jednocześnie uważał, że nie można już budować koncepcji prawa natury tak, jak czyniło się w wieku XVII czy XVIII. Zatem nowoczesne koncepcje muszą opierać się na sprawdzalnych empirycznie faktach, a nie w oderwaniu od nich. Krytyka koncepcji prawa natury dokonywana na

² J. Makarewicz, *Nowożytne zadania filozofii prawa. Odbitka z „Przeglądu prawa i administracji”*, 1905, Lwów 1905, s. 3–5. Praca ta jest też dostępna w zbiorze J. Makarewicz, *Prace rozproszone*, t. 2. *Publikowane w latach 1902–1913*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2012.

³ Kohler traktował prawo jako wytwór kultury, zmieniający się wraz z nią. Zob. J. Kohler, *Philosophy of Law*, przeł. A. Albrecht, New York 1921, s. 58–90. Makarewicz uważał Kohlera za zwolennika filozofii Hegla; zob. J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego w oparciu o podstawy historyczno-rozwojowe*, przeł. K. Jakubów, Lublin 2009, s. 30, 31.

⁴ J. Makarewicz, *Nowożytne zadania filozofii prawa*, s. 3–5.

⁵ J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego...*, s. 28.

⁶ *Ibidem*, s. 29.

gruncie pozytywizmu czy szkoły historycznej ostatecznie może się przyczynić do wzbogacenia tej koncepcji, jeśli zostanie odpowiednio przepracowana. Jednakże jej nie deprecjonuje, gdyż cechujący dotychczasową szkołę prawa natury subiektywizm można ograniczyć „poprzez pogłębianie wiedzy naukowej oraz rosnącą znajomość prawa”⁷. Wydaje się, że uczonemu chodziło o gromadzenie wiedzy na temat wielu instytucji prawnych funkcjonujących w różnych społeczeństwach na rozmaitych etapach ich rozwoju.

Ostatecznie formułował przed filozofią prawa następujący program:

Zadaniem filozofii prawa jest stworzenie syntezy umiejętnej zjawisk prawnych i szukanie ideału w prawie. [...] Ideał w prawie jako korona pracy prawnofilozoficznej wydobyć zdołamy tylko jako syntezę ideału w rozwoju poszczególnych instytucji prawnych, tak jak nam ją poda każda z dyscyplin z osobna⁸.

Spośród wymienionych kierunków filozofii prawa tylko nurt prawnonaturalny operuje kategorią ideału w prawie, podczas gdy pozostałe kierunki pozostają wobec niej obojętne, jeśli nie sceptyczne⁹. Zdaniem Makarewicza ideał ten ma dla prawnika istotne znaczenie, związany jest bowiem z podstawową funkcją prawa jako narzędzia tworzenia ładu społecznego¹⁰.

Według Makarewicza przedstawiona przez Rudolfa Stammlera koncepcja prawa natury o zmiennej treści (*Naturrecht mit wechselndem Inhalt*) była błędną drogą, niemogącą — wbrew oczekiwaniom samego Stammlera — skutecznie przyczynić się do odrodzenia prawa natury¹¹. Makarewicz wielokrotnie nazywał ją po prostu mianem *contradictio in adiecto*¹². Krytyka Stammlera, którą przedstawia Makare-

⁷ *Ibidem*, s. 24.

⁸ J. Makarewicz, *Nowożytnie zadania filozofii prawa*, s. 30, 31. Zob. M. Wąsowicz, *Juliusz Makarewicz — uczone i kodyfikator*, „*Studia Iuridica*” 26, 1993, s. 114–116. Starszy o pokolenie od Makarewicza prawnik Franciszek Kasperek (1844–1903) także sądził, że zadaniem filozofii prawa jest wskazanie ideału prawnego, z tym że inaczej rozumiał ten ideał, bardziej w duchu „klasycznego” prawa natury, choć jednocześnie krytykował racjonalistyczną siedemnasto- i osiemnastowieczną szkołę prawa natury, zarzucając jej — tak jak zresztą czynił to Makarewicz — subiektywizm. Zatem jego zdaniem filozofii prawa chodzi o to, „czy na podstawie znajomości prawa rzeczywistego, jego historycznego rozwoju, nie można uzyskać jakiegoś pierwowzoru, według którego prawo się kształcić ma, a że ta jest, spodziewamy się wykazać”, F. Kasperek, *Zadanie filozofii prawa i jej stanowisko w dziedzinie nauk prawnych*, [w:] *idem, O postępie i wolności. Wybór pism*, Kraków [b.d.w.] [po 2012], s. 207.

⁹ J. Makarewicz, *Nowożytnie zadania filozofii prawa*, s. 5.

¹⁰ Dłatego też uczoney zadaje retoryczne pytania: „Cóż więcej zajmuje ducha ludzkiego, jak tworzenie pewnego myślowego całokształtu, połączone z gotową odpowiedzią na potrzeby chwili? A jakaż potrzeba bardziej daje się człowiekowi odczuć poza potrzebami fizyologicznymi, jak potrzeba dobrej organizacji społecznej, której wyrazem jest prawo”, *ibidem*, s. 7.

¹¹ Stammler nawiązywał do Kantowskiego pojęcia dobrej woli, określając wspólnotę prawa natury „wspólnotą ludzi dobrej woli” (*der Gemeinschaft frei wollender Menschen*). Zob. *idem, Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung: Eine sozialphilosophische Untersuchung*, Leipzig 1896, s. 563.

¹² J. Makarewicz, *Nowożytnie zadania filozofii prawa*, s. 4; *idem, Wstęp do filozofii prawa karnego...*, s. 22.

wicz, opiera się na kilku podstawowych argumentach. Po pierwsze, koncepcja tego niemieckiego uczonego — podobnie jak teorie Rudolfa von Jheringa — jest w gruncie rzeczy teorią polityki ustawodawczej lub też teorią stosowania prawa. O ile „prawo natury o zmiennej treści” jest w istocie swoistą interpretacją prawa stanowionego uwzględniającą pojęcie słuszności — tak jak się je rozumie w danej epoce, o tyle u Jheringa ideał prawa nie jest stały, albowiem zdaniem Makarewicza Jhering uważa zań to prawo, które „odpowiada celowi i istocie danej organizacji społecznej”, czyli danym stosunkom społecznym¹³. W odrębnej pracy zawierającej drobiazgową krytykę myśli Stammlera uczony stwierdzał:

Stammler trzyma się zasady: jeżeli utarte poglądy lub ustawa nie kwadrują mu do jego schematu słusznego prawa, należy nagiąć je, o ile się da, o ile się da, odrzucić, jeśli nagięcie nie jest możliwe. Czy jednak system taki, jako poradnik dla sędziego, może liczyć na uznanie — wątpić wypada, czy ma wartość naukową — odpowiedź nasuwa się sama¹⁴.

Ponadto polski karnista uznał, że stanowisko Stammlera w kwestii istoty prawa sprowadzić można do banalnej konstatacji, że „prawo jest jedną z form życia społecznego”, która nie ma określonej z góry treści, lecz jednocześnie jest złączona z przymusem¹⁵. Makarewicz nie wypowiedział się na temat teorii Leona Petrażyckiego (w pierwszych latach XX wieku mógł on jeszcze nie znać teorii młodego wówczas petersburskiego profesora), ale można mniemać, że ideał społeczny Petrażyckiego — czyli powszechna miłość — mający w zamyśle autora być swoistą restauracją koncepcji prawa natury, mógłby spotkać się ze strony Makarewicza z refutacją opartą na tych samych argumentach co krytyka Jheringa i Stammlera,

Makarewicz posługuje się przykładem poszukiwania tendencji rozwojowych instytucji prawnej, a tym samym określania jej ideału, wziętym z obszaru prawa karnego. Twierdzi bowiem, że kara w czasach nowożytnych coraz bardziej traci element odpłaty, a w większym stopniu odzwierciedla ideę „obrony społecznej”¹⁶, czego wyrazem są regulacje dotyczące skazania na karę pozbawienia wolności w zawieszeniu, warunkowego zwolnienia z odbywania kary czy też „traktowania jednostki o zmniejszonej poczytalności”¹⁷. W instytucji tej w większym i większym stopniu

¹³ J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego...*, s. 24.

¹⁴ J. Makarewicz, *Stammlera nauka o prawie odpowiednim*, „Przegląd Filozoficzny” 8, 1905, z. 4, s. 342. Zob. także krytykę poglądów Stammlera w J. Makarewicz, *Juristische Abhandlungen*, Leipzig-Wien 1907, s. 1–26; *idem*, *Słuszne prawo* (*Przegląd Prawa i Administracji*, 1906), [w:] J. Makarewicz, *Prace rozproszone*, t. 2, s. 33–77.

¹⁵ J. Makarewicz, *Słuszne prawo*, s. 45.

¹⁶ Idea „obrony społecznej”, według której podstawowym wyznacznikiem zmian prawa karnego i polityki karnej miała być kolektywna potrzeba bezpieczeństwa, rozwijana była przez włoską „pozytywistyczną” szkołę prawa karnego, a jej głównym przedstawicielem był Enrico Ferri; zob. M. Pifferi, *The Theory of Social Defence and the Italian Positive School of Criminal Law*, „Glossae. European Journal of Legal History” 2020, nr 17, s. 23–46.

¹⁷ J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego...*, s. 30. Zob. także *idem*, *Ewolucja kary*, „Ateneum” 1, 1897, z. 1, s. 144–163; 1897, z. 2, s. 309–333.

wyraża się ochrona społeczeństwa przed jednostkami mu zagrażającymi. Według Makarewicza bowiem podstawową, w coraz większym stopniu realizowaną funkcją nowożytnego prawa — w tym prawa karnego — jest funkcja ochronna¹⁸. Wydaje się, że w pewnych warunkach i przy posiadaniu odpowiedniego materiału empirycznego można uchwycić pewne tendencje rozwojowe określonych instytucji prawnych i co do tego należy z Makarewiczem się zgodzić. Nadal pozostaje jednak pytanie, czy na podstawie takiego — bądź co bądź ograniczonego — materiału empirycznego można przekonująco wyciągać wnioski dotyczące rozwoju prawa jako takiego czy przynajmniej prawa w określonym kręgu kulturowym. Czy wnioski takie nie będą zawsze obciążone błędem *pars pro toto*? Rozważania Makarewicza napotykały tu wszystkie te trudności, które dotyczą wszelkich teorii operujących elementem należącym w gruncie rzeczy do filozofii historii, to znaczy próbujących uchwycić celowość rozwoju dziejowego określonych elementów rzeczywistości, zwłaszcza rzeczywistości społecznej. Wszystkie te teorie podatne są na krytykę wskazującą, że ustalany przez badacza cel rozwoju — który można inaczej określić jako „ideał” — ma swoje źródło bardziej w światopoglądzie tego uczonego i jego osobistych preferencjach niż w obserwowalnych faktach.

Jeżeli filozofia prawa ma zajmować się ideałem prawa, to zdaniem Makarewicza podstawowym przedmiotem badań prawników ma pozostać prawo stanowione¹⁹. Wobec tego — mimo że Makarewicz uważał się poniekąd za socjologa i do socjologicznych rozważań o stosowaniu prawa przykładał dużą wagę²⁰ — przyjmował dość wąskie rozumienie prawa, przeciwstawiające się teoriom pluralizmu prawnego, takim jak koncepcje rozwijane przez Eugena Ehrlicha (1862–1922)²¹ czy Petrażyckiego, jak też dawniejsze poglądy przedstawicieli szkoły historycznej. Makarewicz

¹⁸ Makarewicz pisze o ochronie życia czy ochronie jednostki ekonomicznie słabszej, na przykład robotnika; zob. J. Makarewicz, *Zbrodnia i kara*, Lwów 1922, s. 50–53.

¹⁹ Rzecz ciekawa, że Makarewicz nie przywiązywał szczególnej wagi do wykładania filozofii prawa w *curriculum* prawniczych studiów uniwersyteckich. Twierdził, że nauczanie prawa rozpoczynać ma się od „studium politycznego”, obejmującego ekonomię, socjologię, prawo państwowe (konstytucyjne) i administracyjne, a także statystykę. Historia prawa zaś powinna pojawiać się na ostatnich latach studiów, a nie na początku; zob. *idem*, *Reforma metody nauczania prawa*, [b.m.w.r.], s. 3–5 (nadbitka z „Przegląd Prawa i Administracji” 1919, nr 2, s. 113 n.). Na temat sporu o rolę historii prawa na studiach prawniczych zob. G.M. Kowalski, *O miejsce historii prawa w programie studiów uniwersyteckich: polemika między Oswaldem Balzerem a Juliuszem Makarewiczem (1919–1923)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 56, 2004, z. 2, s. 345–362.

²⁰ Od wczesnych lat działalności naukowej Makarewicz prowadził badania nad historycznym rozwojem karania jako instytucji społecznej; zob. J. Makarewicz, *Metoda socjologiczna w historii prawa*, [w:] *idem*, *Prace rozproszone*, t. 1. *Publikowane w latach 1895–1901*, red. A. Grzeskowiak, Lublin 2010, s. 31–58. Ponadto uczony publikował opracowania należące do swoistej „socjologii popularnej”, choć znaleźć można było w nich uwagi interesujące, a niekiedy obserwacje, które nazwać można błyskotliwymi; zob. *idem*, *U.S.A. Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych*, Lwów 1929; *idem*, *Poglądy socjologiczne Anatola France’a. Osobne odbicie z „Ruchu Społecznego”*, Kraków 1898; *idem*, *Drożyna czy lekkomyślność? (Z teki socjologa)*, Lwów [b.r.w.] [po 1920].

²¹ Zob. E. Ehrlich, *Fundamental Principles of the Sociology of Law*, przeł. W.L. Moll, New Brunswick 2009, s. 3–26.

zdecydowanie stwierdzał, że zwyczaj sam w sobie, niemający uznania ustawodawcy, nie jest prawem. Pisał więc:

Zwyczaj lub jurysdykcja — stojące w wyraźnej sprzeczności z przepisami ustawy — nie stanowią prawa ani nie mają żadnego znaczenia, chyba że jako zjawisko socjologiczne. Sędziowie mogą głosić zasady prawne, ale tylko w obrębie przyznanej im swobody, nigdy jednak *contra legem*. Mówienie o sprzecznym z prawem zwyczaju, że jest źródłem prawa, może być słuszne z perspektywy socjologii, jednak nie z punktu widzenia nauk prawnych²².

Być może zresztą u Makarewicza zwyciężało podejście profesora prawa karnego, koncentrujące się na prawie stanowionym jako jedynej możliwej podstawie nowożytnej odpowiedzialności karnej. Jest wszakże jasne, że według lwowskiego uczonego jedynie prawo pozytywne może właściwie pełnić funkcję regulatora i zarazem podstawy życia społecznego. W swych praktycznych konkluzjach Makarewicz jest jednak bliski pozycjom pozytywistycznym. Pojawia się jednak pytanie, czy istnieje łącznik między prawem natury, którego Makarewicz broni, a prawem stanowionym. Wydaje się, że w przekonaniu uczonego takim *iunctim* miała być interpretacja filozoficzna tekstu ustawy, której wprowadzenie postulował. Oprócz typowych, wyróżnianych od XIX wieku rodzajów wykładni, a więc wykładni gramatycznej, logicznej (odpowiadającej zasadniczo współczesnej wykładni systemowej²³), celowościowej (dokonywanej „na podstawie ducha” ustawy) oraz historycznej — Makarewicz proponował jeszcze stosowanie wykładni „filozoficznej”. Miałaby ona polegać na tym, że najpierw ustalany byłby „ideał” danej instytucji prawnej, to znaczy stan, do jakiego prowadzi rozwój historyczny tej instytucji. Natomiast organ stosujący prawo (sędzia) spośród możliwych i aprobowanych na gruncie innych rodzajów wykładni sposobów rozumienia określonego przepisu wybierałby ten, który najlepiej służy urzeczywistnieniu tego ideału. Zatem: „Dzięki temu sędzia będzie mógł wykorzystać udzielone mu pouczenia do rozwoju prawa w takim stopniu, w jakim pozwoli mu na to gramatyczna i logiczna interpretacja oraz potrzeby społeczne”²⁴. Makarewicz podkreślał, że zakres zastosowania tej wykładni „filozoficznej”, którą uczony uznawał za naukową, należy ujmować restryktywnie, to znaczy — za jej pomocą nie można zwłaszcza przekreślić rezultatu wykładni językowej. Można jednak się zastanawiać, czy w praktyce zastosowanie tej wykładni nie prowadziłoby do swoistej inżynierii społecznej, to znaczy przyznania sędziemu pozycji nieco podobnej (choć oczywiście na mniejszą skalę) do tej, jaką przypisywano mu na gruncie amerykańskiego realizmu prawniczego, inspirowanego pragmatyzmem

²² J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego...*, s. 36.

²³ Profesor Uniwersytetu Wileńskiego Eugeniusz Waśkowski (1866–1942) wyróżniał w 1936 r. wykładnię literalną oraz wykładnię realną, przy czym ta ostatnia odpowiadała wymienianej przez Makarewicza wykładni logicznej i obejmowała dwa elementy — logiczny i systematyczny. Można więc powiedzieć, że była ona analogonem współcześnie wyróżnianej wykładni systemowej. Zob. K. Pietrzykowski, *Teoria wykładni prawa cywilnego według Eugeniusza Waśkowskiego*, „Studia Iuridica” 70, 2017, s. 179–189.

²⁴ J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego...*, s. 37.

filozoficznym. Zarówno bowiem na gruncie tego realizmu, jak i koncepcji Makarewicza sędzia ma być kimś, kto odpowiada na potrzeby społeczne i je realizuje. Warto jeszcze zaznaczyć, że Makarewicz — będący zwolennikiem katolickiego nauczania społecznego — uznawał *implicite*, że ideały prawne, o których pisał, są zgodne z duchem chrześcijaństwa²⁵.

W latach trzydziestych Makarewicz diagnozował zmiany zachodzące we współczesnym mu prawie karnym, odzwierciedlające większy proces — przemian w postrzeganiu prawa i jego funkcji w systemach autorytarnych i totalitarnych. Wskazywał, że w XIX wieku, gdy przeważało liberalne przekonanie o ochronie praw jednostki, nacisk był kładziony na zasady gwarancyjne prawa karnego, mające na celu zabezpieczenie jednostki przed samowolą ze strony państwa. Dlatego też do „dekalogu” prawniczego należały zasady *nullum crimen sine lege*, *nullum crimen sine lege praevia* oraz zakazu analogii w prawie karnym. Polski uczoney przytaczał słowa swojego nauczyciela Franza von Liszta (1851–1919), podkreślającego, że kodeks karny miał być *magna charta przestępcy per analogiam* do aktu prawnego wydanego w osiemnastowiecznej Anglii przez Jana bez Ziemi. Jednakże takie postrzeganie prawa karnego zmieniało się w pierwszych dekadach XX wieku, kiedy to coraz większą popularność zdobywały poglądy wskazujące na ochronę społeczeństwa przed tymi, którzy zagrażać mogą jego bezpieczeństwu²⁶. Przykładem takiego podejścia do prawa karnego były regulacje obowiązujące w Związku Radzieckim: „Było to do przewidzenia, że kodeks sowiecki z 1927 r. stanął na stanowisku, iż kodeks karny

²⁵ Uczony sam twierdził, że do chrześcijańskiej demokracji doprowadziło go odrzucenie rewolucji socjalistycznej, która jego zdaniem mogła doprowadzić do zwycięstwa demagogów schlebiących masom, a następnie dyktatury. Jednocześnie uznawał wagę kwestii położenia klasy robotniczej, twierdząc jednocześnie, że nie sposób jej rozwiązać bez religii chrześcijańskiej, która zawsze podkreślała znaczenie ludzkiej pracy. Dlatego też — jak twierdził — doktryna Leona XIII była właściwą alternatywą zarówno dla kapitalizmu prowadzącego do wyzysku ludzi pracy, jak i dla ustroju socjalistycznego, który zabijał „wolność, inicjatywę i twórczość”. Własność prywatną postrzegała bowiem nie jako zasadniczo nieograniczone prawo do wykorzystywania i zużywania rzeczy, lecz przez pryzmat dwóch obowiązków: pracy w celu utrzymania i pomnażania dóbr oraz solidarności społecznej; zob. J. Makarewicz, *Dlaczego jestem chrześcijańskim demokratą*, „Przegląd Współczesny” 31, 1929, s. 403–413. Od początku lat dwudziestych XX w. Makarewicz był związany z Polskim Stronnictwem Chrześcijańskiej Demokracji. W latach 1925 i 1928 został z ramienia tego ugrupowania senatorem. Związki Makarewicza z chadecją rozluźniły się na początku lat trzydziestych ze względu na niezbyt zdecydowane stanowisko uczonego wobec reżimu sanacyjnego. Kolejnym tego powodem było głosowanie w Komisji Kodyfikacyjnej RP nad liberalnym, budzącym sprzeciw episkopatu, projektem prawa małżeńskiego (tak zwanym projektem Karola Lutostańskiego) — Makarewicz wstrzymał się wówczas od głosu, wobec czego projekt przeszedł; zob. A. Redzik, *Profesor Juliusz Makarewicz — życie i dzieło*, [w:] *Prawo karne w poglądach profesora Juliusza Makarewicza*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2005, s. 65–68; K. Pol, *Poczet prawników polskich*, Warszawa 2000, s. 872–874.

²⁶ J. Makarewicz, *Prawo karne i prawa obywatela. Odczyt wygłoszony dnia 20 stycznia 1936 r. w Auli Uniwersytetu J.K. we Lwowie w czasie Akademii w związku z 275-tą rocznicą założenia Uniwersytetu J.K.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 16, 1936, z. 2, s. 105*–106*, <http://www.khpp.wpia.uj.edu.pl/documents/106750129/137607143/Juliusz+Makarewicz%2C+Prawo+karne+i+prawa+obywatela%2C+Lw%C3%B3w+1936.pdf/199928e0-6385-44a7-ba0e-a51d568af32b>.

jest kodeksem ochrony społecznej, stosować będzie bardzo ekstensywną interpretację ustawy, nie cofającą się przedewszystkiem przed wprowadzeniem t.zw. analogii”²⁷. Podobne stanowisko — twierdził dalej Makarewicz — wprowadziła nowelizacja niemieckiego kodeksu karnego z 28 czerwca 1935 roku, wskazująca, że przestępstwem jest także czyn zasługujący na ukaranie zgodnie z „podstawową myślą” ustawy karnej oraz poczuciem narodu (*Volksempfinden*). Zdaniem Makarewicza skutkiem tego przepisu jest coś więcej niż tylko wprowadzenie analogii do prawa karnego, mianowicie przywrócenia prawa zwyczajowego jako źródła prawa karnego. Ponadto ustawa niemiecka z 29 marca 1933 roku²⁸ obaliła zasadę *nullum crimen sine lege praevia*. Wtórna legalizacja zabójstw dokonanych w trakcie „nocy długich noży” ze względu na „konieczność” państwową jest w przekonaniu Makarewicza przykładem „ruchu wstecznego w ewolucji niemieckiego prawa karnego” i dowodem prymitywizmu w wymiarze sprawiedliwości, spotykanego w społeczeństwach znajdujących się „na najniższym poziomie kultury albo w okresie rewolucyjnym”²⁹. Polski prawnik zwracał też uwagę na wprowadzenie obozów koncentracyjnych w Niemczech³⁰. Swoje analizy konkludował następująco:

Prawo karne jest jakgdyby fotografią ustroju politycznego i stosunków społecznych, panujących w danej chwili w danym społeczeństwie. [...] Wychodząc z tego założenia, socjolog, wzięwszy prawo karne za punkt wyjścia, musi stwierdzić, że zaszły w Europie doby obecnej jakieś zmiany w zasadniczej ideologii dotyczącej wzajemnego stosunku obywatela i państwa [...] obywatel stał się tylko środkiem prowadzącym do osiągnięcia celu najwyższego, którym jest rozkwit państwowej potęgi³¹.

Makarewicz obserwował owo zjawisko z niepokojem, uznając, że jest to pewnego rodzaju powrót do stanu pierwotnego — *ricorso* w sensie osiemnastowiecznego włoskiego filozofa Giambattisty Vico, oznaczające zaprzepaszczenie zdobyczy uzyskanych w końcu wieku XVIII i w pierwszej połowie XIX³². Warto dodać, że pub-

²⁷ *Ibidem*, s. 106*.

²⁸ „Reichsgesetzblatt” I, s. 151.

²⁹ J. Makarewicz, *Prawo karne i prawa obywatela*, s. 107*, 108*, 111*, 112*.

³⁰ Zob. także J. Koredczuk, *Poglądy Juliusza Makarewicza na zmiany w prawie karnym niemieckim po 1933 roku*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 28, 2005, s. 379–397.

³¹ J. Makarewicz, *Prawo karne i prawa obywatela*, s. 112*, 113*.

³² *Ibidem*, s. 114*, 115*. Makarewicz z pewną satysfakcją kończył, że polski kodeks karny z 1932 r., którego sam był głównym twórcą, nadal odzwierciedla zasadę, iż kodeks karny ma być *magna charta* obywatela, natomiast wykładnia rozszerzająca jego przepisów jest niedopuszczalna, a zatem polskie ustawodawstwo zasadniczo nie naruszało praw obywatelskich — *ibidem*, s. 117*, 118*. Zob. także K. Wiak, *Juliusz Makarewicz o prawie karnym i prawach obywatela*, [w:] *Prawo karne w poglądach profesora Juliusza Makarewicza*, s. 139–155. Jednocześnie Makarewicz był zwolennikiem silnych rządów, twierdząc w roku przewrotu majowego, że po okresie systemu parlamentarno-gabinetowego Polska była „państwem wychodzącym z mgławicy”. Opowiadał się także za realizacją — w miejsce tego systemu — koncepcji „gabinetu pana prezydenta”; zob. J. Makarewicz, *Monarchja czy republika?*, Warszawa 1926, s. 14–19; także M. Wąsowicz, *Poglądy Juliusza Makarewicza na niektóre problemy społeczno-ustrojowe II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 25, 1983, z. 2, s. 97–109.

likacje innych polskich profesorów o nazistowskim prawie karnym nie wykraczały zazwyczaj poza wskazanie zmian, które nastąpiły od 1933 roku³³.

Makarewicz przypisywał prawu przede wszystkim funkcję czynnika utrzymującego ład społeczny, a prawo państw „totalnych” musiało oznaczać zaprzepaszczenie, destrukcję tej funkcji. W niedawno opublikowanej książce — niebędącej jednak pracą naukową *sensu stricto*, lecz reportażem — Philip Sands podkreśla, że Makarewicz był nauczycielem zarówno Rafała Lemkina, jak i Herscha Lauterpachta — dwóch ojców-założycieli międzynarodowego prawa karnego. Jednak jednocześnie Sands uznaje, że Makarewicz mógł być tym lwowskim profesorem, o którym Lemkin wspomina, iż dopuszczał, by państwo czyniło ze swoimi obywatelami — w tym przedstawicielami mniejszości narodowym i etnicznych — wszystko, co chce³⁴. Opinia Makarewicza o tych mniejszościach była daleka od pochlebnej³⁵, lecz w świetle przedstawionych tutaj jego poglądów na istotę i znaczenie prawa wydaje się to mało prawdopodobne. Pewne jest natomiast, że młody Lemkin pracował pod kierunkiem Makarewicza, będąc jego seminarzystą i przygotowując się do doktoratu z prawa³⁶.

³³ Zob. J.J. Bossowski, *Nowe kierunki prawa karnego w Niemczech*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 16, 1936, z. 3, s. 177*–188*. Prawnicy zajmujący się innymi gałęziami prawa też nie zawsze dostrzegali, czym różni się prawo w ustrojach totalitarnych i autorytarnych od inspirowanego koncepcjami liberalnymi prawa, jakie rozwinęło się w Europie w XIX w. Przykładowo Szymon Rundstein (1876–1942) w opublikowanej tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej monografii o rozwoju prawa cywilnego w ustrojach autorytarnych i totalitarnych dość optymistycznie stwierdzał, że paradoksalnie — prawo prywatne państw „totalnych” zachowuje bardzo wiele elementów „tradycyjnego” prawa prywatnego (miał jednak częściowo rację, że w Rosji Sowieckiej w latach trzydziestych następował powrót do konstrukcji prawnych pochodzących z dziewiętnastowiecznej cywilistyki); zob. S. Rundstein, *W poszukiwaniu prawa cywilnego*, Warszawa-Kraków 1939, s. 102–150; także L. Górnicki, *Narodowosocjalistyczne prawo w poglądach Szymona Rundsteina*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 33, 2011, s. 47–76; M. Marszał, *Kilka uwag na temat prawa w państwach totalnych w poglądach Szymona Rundsteina (1876–1942)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia. Sectio G. Ius” 59, 2012, nr 2, s. 59–65.

³⁴ P. Sands, *East West Street. On the Origins of Genocide and Crimes Against Humanity*, London 2017, s. 151. Zob. R. Lemkin, *Nieoficjalny. Autobiografia Rafała Lemkina*, przeł. H. Jankowska, Warszawa 2018, s. 62–63. Książka Sandsa została udostępniona polskiemu czytelnikowi pod nieco banalnym tytułem *Powrót do Lwowa* (Warszawa 2018), podczas gdy tytuł angielski nawiązuje do opisu galicyjskich miasteczek pióra Josepha Rotta, który wskazywał, że w każdym z nich jest wiodąca ze wschodu na zachód główna ulica, rozwidlająca się w rynek, będący centrum tego swoistego wieloetnicznego i wieloetnicznego mikrokosmosu, zniszczonego przez drugą wojnę światową. Ponadto należy podkreślić, że przedstawiona tutaj uwaga nie umniejsza zasług książki Sandsa w ukazaniu szerokiego odbiorcy genezy międzynarodowej prawnokarnej ochrony praw człowieka.

³⁵ Makarewicz krytykował tak zwany mały traktat wersalski. Uważał również, że reprezentacja parlamentarna mniejszości narodowych destabilizowała polską scenę polityczną; zob. *idem*, *Mniejszości narodowe*, Lwów 1924, s. 3–6. Jednocześnie Makarewicz sprzeciwiał się waśniom narodowościowym i odrzucał skrajny nacjonalizm, będący jego zdaniem wyrazem „zbiorowej megalomanii” i czynnikiem z latwością wiodącym do dyktatury; *idem*, *Przebudowa społeczna*, Lwów-Warszawa 1923, s. 168–173.

³⁶ M. Kornat, *Rafał Lemkin's Formative Years and the Beginning of International Career in Inter-war Poland (1918–1939)*, [w:] *Rafał Lemkin: A Hero of Humankind*, red. A. Bieńczyk-Missala, S. Dębski, Warszawa 2010, s. 60, 61. Na marginesie można dodać, że wtedy jeszcze doktorat z prawa

Koncepcje Makarewicza nie odegrały takiej roli w historii polskiej filozofii prawa jak chociażby teorie Leona Petrażyckiego i jego kontynuatorów. Najpewniej wynika to z tego, że powstawały na uboczu głównego nurtu zainteresowań badawczych lwowskiego prawnika. On sam jednak starał się sformułować oryginalne stanowisko filozoficznoprawne, które traktował jako podstawę swoich koncepcji karnistycznych. Próbował zbudować syntezę nurtów myśli prawnej, które uważał za podstawowe w czasach nowożytnych — przyznając wszakże prymat prawu natury. O ile niektórzy poprzednicy i starsi koledzy Makarewicza (choćby Gustaw Roszkowski, 1847–1915³⁷ czy — nawiązujący nieco do Kanta, ale też Cyserona — Edmund Krzymuski, 1852–1928, z którym Makarewicz miał trudne relacje³⁸) bronili prawa natury, ale wyłącznie stosując krytykę innych nurtów myśli prawnej, zwłaszcza szkoły historycznej, o tyle Makarewicz przedstawiał taką koncepcję prawa natury, która z jednej strony miała być odpowiedzią na krytykę dokonaną przez pozytywistów i przedstawicieli szkoły historycznej, a z drugiej strony byłaby refutacją teorii Stammlera.

Bibliografia

- Bossowski J.J., *Nowe kierunki prawa karnego w Niemczech*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 16, 1936, z. 3.
- Ehrlich E., *Fundamental Principles of the Sociology of Law*, przeł. W.L. Moll, New Brunswick 2009.
- Górnicki L., *Narodowosocjalistyczne prawo w poglądach Szymona Rundsteina*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 33, 2011.
- Kasperek F., *Zadanie filozofii prawa i jej stanowisko w dziedzinie nauk prawnych*, [w:] F. Kasperek, *O postępie i wolności. Wybór pism*, Kraków [b.d.w.] [po 2012].
- Kohler J., *Philosophy of Law*, przeł. A. Albrecht, New York 1921.
- Koredczuk J., *Poglądy Juliusza Makarewicza na zmiany w prawie karnym niemieckim po 1933 roku*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 28, 2005.
- Kornat M., *Rafał Lemkin's Formative Years and the Beginning of International Career in Inter-war Poland (1918–1939)*, [w:] *Rafał Lemkin: A Hero of Humankind*, red. A. Bieńczyk-Missala, S. Dębski, Warszawa 2010.
- Kowalski G.M., *O miejsce historii prawa w programie studiów uniwersyteckich: polemika między Oswaldem Balzerem a Juliuszem Makarewiczem (1919–1923)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 56, 2004, z. 2.

w byłym zaborze austriackim nie wymagał formalnego przedstawienia rozprawy doktorskiej, lecz przede wszystkim zdania publicznych egzaminów (rygorozów), wobec czego Lemkin również nie przedłożył takiej pracy; zob. R. Szawłowski, *Rafał Lemkin. Biografia intelektualna*, Warszawa 2020, s. 76, 77, 85–87.

³⁷ G. Roszkowski, *O istocie i znaczeniu filozofii prawa*, Kraków 1871, s. 21.

³⁸ E. Krzymuski, *O znaczeniu filozofii prawa i o metodzie jej wykładu, prelekcja habilitacyjna, miana w d. 28 czerwca 1881 r. w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Niwa” 1881, z. 159, s. 145–156. Zob. krytykę poglądów Krzymuskiego dokonaną przez Makarewicza, *Lex Krzymuski*, „Przegląd Prawa i Administracji” 17, 1922, s. 1–18.

- Krzymuski E., *O znaczeniu filozofii prawa i o metodzie jej wykładu, prelekcja habilitacyjna, miana w d. 28 czerwca 1881 r. w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Niwa” 1881, z. 159.
- Lemkin R., *Nieoficjalny. Autobiografia Rafała Lemkina*, przeł. H. Jankowska, Warszawa 2018.
- Makarewicz J., *Dlaczego jestem chrześcijańskim demokratą*, „Przegląd Współczesny” 31, 1929.
- Makarewicz J., *Drożyżyna czy lekkomyślność? (Z teki socjologa)*, Lwów [b.r.w.] [po 1920].
- Makarewicz J., *Ewolucja kary*, „Ateneum” 1, 1897, z. 1, s. 144–163; 1897, t. 2, s. 309–333.
- Makarewicz J., *Juristische Abhandlungen*, Leipzig-Wien 1907.
- Makarewicz J., *Lex Krzymuski*, „Przegląd Prawa i Administracji” 17, 1922.
- Makarewicz J., *Metoda socjologiczna w historii prawa*, [w:] J. Makarewicz, *Prace rozproszone*, t. 1. *Publikowane w latach 1895–1901*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2010.
- Makarewicz J., *Mniejszości narodowe*, Lwów 1924.
- Makarewicz J., *Monarchja czy republika?*, Warszawa 1926.
- Makarewicz J., *Nowożytnie zadania filozofii prawa. Odbitka z „Przeglądu prawa i administracji”*, 1905, Lwów 1905.
- Makarewicz J., *Poglądy socjologiczne Anatola France’a. Osobne odbicie z „Ruchu Społecznego”*, Kraków 1898.
- Makarewicz J., *Prace rozproszone*, t. 2. *Publikowane w latach 1902–1913*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2012.
- Makarewicz J., *Prawo karne i prawa obywatela. Odczyt wygłoszony dnia 20 stycznia 1936 r. w Auli Uniwersytetu J.K. we Lwowie w czasie Akademii w związku z 275-tą rocznicą założenia Uniwersytetu J.K.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 16, 1936, z. 2.
- Makarewicz J., *Przebudowa społeczna*, Lwów-Warszawa 1923.
- Makarewicz J., *Reforma metody nauczania prawa*, [b.m.w.r.] (nadbitka z: „Przegląd Prawa i Administracji” 1919, nr 2).
- Makarewicz J., *Stammlera nauka o prawie odpowiednim*, „Przegląd Filozoficzny” 8, 1905, z. 4.
- Makarewicz J., *U.S.A. Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych*, Lwów 1929.
- Makarewicz J., *Wstęp do filozofii prawa karnego w oparciu o podstawy historyczno-rozwojowe*, przeł. K. Jakubów, Lublin 2009.
- Makarewicz J., *Zbrodnia i kara*, Lwów 1922.
- Marszał M., *Kilka uwag na temat prawa w państwach totalnych w poglądach Szymona Rundsteina (1876–1942)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia. Sectio G. Ius” 59, 2012, nr 2.
- Pietrzykowski K., *Teoria wykładni prawa cywilnego według Eugeniusza Waśkowskiego*, „Studia Iuridica” 70, 2017.
- Pifferi M., *The Theory of Social Defence and the Italian Positive School of Criminal Law*, „Glossae. European Journal of Legal History” 2020, nr 17.
- Pol K., *Poczet prawników polskich*, Warszawa 2000.
- Redzik A., *Profesor Juliusz Makarewicz — życie i dzieło*, [w:] *Prawo karne w poglądach profesora Juliusza Makarewicza*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2005.
- Redzik A., *Przedmowa*, [w:] J. Makarewicz, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, reprint, Warszawa 2017.
- Roszkowski G., *O istocie i znaczeniu filozofii prawa*, Kraków 1871.
- Rundstein S., *W poszukiwaniu prawa cywilnego*, Warszawa-Kraków 1939.
- Sands P., *East West Street. On the Origins of Genocide and Crimes Against Humanity*, London 2017.
- Stammler R., *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung: Eine sozial-philosophische Untersuchung*, Leipzig 1896.
- Szawłowski R., *Rafał Lemkin. Biografia intelektualna*, Warszawa 2020.

Wąsowicz M., *Juliusz Makarewicz — uczony i kodyfikator*, „*Studia Iuridica*” 26, 1993.

Wąsowicz M., *Poglądy Juliusza Makarewicza na niektóre problemy społeczno-ustrojowe II Rzeczypospolitej*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 25, 1983, z. 2.

Wiak K., *Juliusz Makarewicz o prawie karnym i prawach obywatela*, [w:] A. Grześkowiak, *Prawo karne w poglądach profesora Juliusza Makarewicza*, Lublin 2005.

The concept of law and philosophy of law in the views of Juliusz Makarewicz

Summary

The Lviv professor Juliusz Makarewicz (1872–1955) is widely known as undoubtedly one of the most outstanding Polish lawyers in the field of criminal law, and the co-creator of the 1932 penal code. However, he often dealt with issues related to the philosophy of law and even general sociology. The aim of this paper is to analyze Makarewicz's views on the essence of law as well as the scope and nature of the philosophy of law. Makarewicz tried to build a synthesis of the currents of legal thought, which he considered to be fundamental to modern times, but he gave primacy to the law of nature. Makarewicz defended the concept of the law of nature, although he claimed that it could no longer be created in the same way as in the 17th or 18th century. It must be based on empirically verifiable facts, but not in isolation from them. The Lviv scholar presented such a concept of the law of nature which on the one hand was to be a response to the criticism made by positivists and representatives of the historical school, and on the other hand was a polemic against the theory of Rudolf Stammler. He was of the opinion that the philosophy of law should create a synthesis of legal phenomena, and at the same time search for the ideal in law.

Makarewicz criticized Stammler's theory because he claimed it was related to legislative policy or the application of law. In this respect, it shows similarities with the theory of Rudolf von Jhering. Stammler's "law of nature with variable content" simply leads to an interpretation of statutory law with regard to the concept of equity or, rather, how it is understood in a given epoch. On the other hand, Jhering's ideal of law is law corresponding to the given social relations. In addition to traditionally distinguished types of legal interpretation, Makarewicz distinguished also "philosophical" interpretation. Within its framework, the "ideal" of a given legal institution would be determined, that is, the state to which the historical development of this institution leads. In the process of applying the law, one would choose an understanding of the legal provision that contributes most to the realization of this ideal.

In the 1930s, Makarewicz claimed that criminal law is a kind of a "photograph" of the political system of a given state and the relations between the authorities and the citizens prevailing in it. In his opinion, this regularity was shown by the law of the totalitarian states, namely, the Soviet Union and the Third Reich, which allowed for the use of analogies in criminal law. Makarewicz criticized the amendment to the German criminal code, adopted in 1935, which changed the definition of crime, recognizing that it was an act deserving punishment in accordance with the "basic idea" of the criminal law and the sense of the nation (*Volksempfinden*). Makarewicz considered this legal act to show a regression in the development of law, as it resulted in the restoration of customary law as a source of criminal

law. Thus, the Lviv lawyer defended the principles of criminal law that were developed in the era of the Enlightenment. The analysis carried out in the article leads to the conclusion that Makarewicz formulated an original position on the ground of philosophy of law, although it was not the main subject of his interests.

Keywords: Juliusz Makarewicz, law of nature, philosophy of law, Rudolf Stammler

Пйотр Шиманець

Академія прикладних наук ім. Ангелуса Сілезіуса

Поняття «право» і «філософія права» у концепціях Юліуша Макаревича

Анотація

Львівський професор Юліуш Макаревич (1872–1955) широко відомий як один із найвидатніших польських спеціалістів з кримінального права, співавтор Карного кодексу 1932 р. Проте він також часто обговорював проблеми зі сфери філософії права та соціології. Мета роботи — аналіз поглядів Макаревича на сутність права та сферу і характер філософії права. Макаревич намагався побудувати синтез правничих течій, які вважав фундаментальними для Нового часу, але надавав першість природному праву. Макаревич захищав концепцію природного права, хоча й стверджував, що його вже неможливо відтворити, як у XVII чи XVIII ст. Це право повинно базуватися на фактах, які можна перевірити емпірично, але не у відриві від них. Львівський вчений представив концепцію природного права, яка, з одного боку, мала бути відповіддю на критику позитивістів та представників історичної школи, а з іншого — полемізувати з теорією Рудольфа Штамлера. Він поставив перед філософією права завдання створити синтез правових явищ і водночас знайти ідеал у праві.

Макаревич критикував теорію Штамлера, стверджуючи, що вона стосується законодавчої політики або застосування права. У цьому аспекті вона демонструє схожість з теорією Рудольфа фон Еринга. Штамлерівське «природне право зі змінним змістом» веде до тлумачення права, сформованого з огляду на концепцію відповідності або, радше того, як це поняття розуміють у певну епоху. У свою чергу, ідеал права за Ерингом — це право, відповідне наявним суспільним відносинам. Крім традиційних типів тлумачення права, Макаревич також виділяв «філософське» тлумачення. У його рамках визначається «ідеал» даного правового інституту, тобто стан, до якого приводить історичний розвиток цього інституту. У процесі застосування права обирається таке розуміння норми права, яке найбільше сприяє реалізації цього ідеалу.

У 1930-х роках Макаревич стверджував, що кримінальне право є своєрідною «фотокарткою» політичного устрою держави і відносин між владою і громадянами, що склалися в ній. На його думку, цю закономірність показало право тоталітарних держав — Радянського Союзу та Третього Рейху, яке допускало використання аналогій у кримінальному праві. Макаревич критикував поправку до німецького кри-

мінального кодексу 1935 року, яка змінила визначення злочину, визнаючи, що це дія, яка заслуговує на покарання відповідно до «основної ідеї» кримінального права та почуття нації (Volksempfinden). Макаревич вважав, що цей правовий акт свідчить про регрес у розвитку права, оскільки він призвів до відновлення звичаєвого права як джерела кримінального права. Таким чином львівський юрист відстоював принципи кримінального права, які були вироблені в епоху Просвітництва. Наведені в статті міркування дозволяють зробити висновок, що Макаревич сформулював оригінальну позицію на основі філософії права, хоча вона не була головним предметом його інтересів.

Ключові слова: Юліуш Макаревич, природне право, філософія права, Рудольф Штаммлер